

dok se takođe ne može poreći da su optužbe iznete na Brionskom plenumu ostale bez validnih dokaza. Ranković je bio iskreni komunista i radikalni puritanac po pitanju ideologije. Iako se njegov karijerizam i lične ambicije ne mogu poreći, u njegovom ličnom shvatanju oni su takođe služili „višim ciljevima“. Ranković je tpeo i činio nepravdu, bio ideološki oblikovan pod uticajem policijske brutalnosti režima, zatim lično sprovodio iste metode, da bi naposljetku postao i žrtva režima koji je sam stvarao. Put kojim su se kretali život i karijera Aleksandra Rankovića, ma koliko istorijski značajan, nije bio neuobičajen za turbulentno istorijsko razdoblje 1922–1966, koje je savremenom svetu ostavilo bogatu političku, društvenu, ideološku i kulturološku zaostavštinu. Knjiga Bojana Dimitrijević *Ranković – drugi čovek* predstavlja istraživanje upravo tog vremena i istorijskih procesa koji su ga stvarali, kao i onih koji su u istom vremenu pokrenuti.

Luka Filipović

Dragan Drašković, VREME ZLA U KRALJEVAČKOM KRAJU 1941. I POSLE OSLOBOĐENJA 1944. GODINE, Interklimate Grafika, Vrnjci, 2020, str. 188

Kada je 2009. osnovana *Državna komisija za tajne grobnice ubijenih posle 12. septembra 1944.* očekivalo se da, kako na državnom nivou, tako i u lokalnim sredinama, budu temeljno istražene žrtve revolucionarnog terora i zločina komunističkih snaga nakon završetka Drugog svetskog rata. Uz velike napore, za svega nekoliko godina, na osnovu obimne arhivske građe i primarnih izvora stvorena je baza podataka koja danas broji blizu 60.000 imena žrtava, kao i evidencija lokacija (211) na kojima se nalaze masovne grobnice. Osnovano je i nekoliko lokalnih ogrankata Državne komisije sa istim zadatkom, od kojih je jedan od najaktivnijih bio onaj u Kraljevu. Međutim, i pored velikog iskoraka, Komisija nije uspjela da do kraja ispuni postavljene ciljeve; bez adekvatne pomoći nadležnih institucija njen rad se posljednjih godina gotovo u celosti zasnivao na entuzijazmu pojedinaca. Istoričar Dragan Drašković, arhivista i dugogodišnji direktor Muzeja u Kraljevu, bio je od 2011. predsjednik lokalne komisije i u tom periodu uspeo je da prikupi značajan broj dokumenata, fotografija i svedočanstava o najintenzivnijem periodu političke represije 1944–1946. godine. Inače vrstan pozna-

valac prošlosti Kraljeva i autor više radova koji govore o dramatičnim ratnim godinama, Drašković je taj materijal, koji je istraživao i sakupljao i znatno pre osnivanja komisije, stručno obradio, analizirao i izložio u svojoj poslednjoj knjizi *Vreme zla u kraljevačkom kraju 1941. i posle oslobođenja 1944. godine.*

U fokus svog istraživanja autor je stavio građanski rat i revolucionarni teror, i to u dva perioda: tokom leta i jeseni 1941, te tokom 1944–1946. godine. Za prvi period, Drašković ističe da je KPJ okupaciju 1941. dočekala kao „partija građanskog rata“, militantna organizacija spremna za revolucionarnu borbu i eliminaciju svih onih koji bi joj se našli na putu. U talasu akcija u tom kraju u prvim mesecima ustanka, Kraljevački NOP odred likvidirao je najmanje 17 civila koje je označio kao „narodne neprijatelje“, mada Drašković skreće pažnju i na izvore koji tvrde da je broj žrtava višestruko veći. Time se skreće pažnja da su, pored akcija protiv okupatora, u percepciji partijskih aktivista kao antifašističke akcije bile posmatrane i likvidacije ideoloških protivnika. Daje i delimični spisak poginulih pripadnika vojno-četničkih odreda i oružanih odreda iz vojnih struktura vlade generala Nedića, što je prvi slučaj da se njihovi identiteti pominju u lokalnoj historiografiji – do sada su oni bili bezimni „narodni neprijatelji“. Na taj način, sukob iz 1941. uspešno je prikazan kao trodimenzionalni građanski rat, nasuprot slici o manjehejskom sukobu revolucija–kontrarevolucija koja je dugo istrajavala u delima lokalnih hroničara i revolucionara. U gradu sa važnošću kakvo je imalo Kraljevo 1941, pogotovo u odnosima zaraćenih strana na početku građanskog rata, ovakvo tumačenje ima poseban značaj i bitno menja hronologiju sukoba.

Druga celina reljefno prikazuje revolucionarni teror nakon oslobođenja doline Ibra od Nemca. Autor najpre daje istorijat formiranja Ozne i drugih ustanova koje su srasle u borbi protiv „pete kolone“, a zatim prelazi na detaljnu rekonstrukciju prilika u Kraljevu i okolini. Piše o hapšenjima i isleđivanjima osumnjičenih građana, njihovim ubistvima i pokopavanju na tajnim lokacijama (najveća na mestu „Popov potok“); otkriva lokacije zatvora i stratišta u gradu i okolini. Tu se posebno uočava Draškovićeva težnja da na bazi svih izvora (arhivskih, usmenih, audiovizuelnih) prikaže ambijent u jugozapadnoj Srbiji. Upečatljiva su pisma osuđenih na smrt, koja prenose njihove ispovedi i predstavljaju poslednji pozdrav članovima porodica. „Teku vode i otvo-

riće moj grob“, to je poslednja rečenica u oproštajnom pismu sveštenika Dragoslava Obučine, kojom je predvideo svoju smrt i pokopavanje na tajnoj lokaciji, ali i nadu da će jednog dana doći do ekshumacije i sahranjivanja svih nevino postradalih. Pored Obučine, Drašković daje još nekoliko slikovitih biografskih medaljona znamenitih ličnosti Kraljeva postradalih u periodu 1944–1946. godine. Ovaj deo knjige završava se rekonstrukcijom „građanskog rata u miru“ i opisom otpora preostalih antikomunističkih grupa. Na osnovu građe BIA, koja je za kraljevačko područje fragmentarna, ovde je tokom 1945. delovalo oko 400 „odmetnika“, koji su zajedno sa svojim jatcima i pomagačima bili surovo progonjeni. Najaktivnija je bila gerilska jedinica pod komandom vazduhoplovnog poručnika Milorada Vasića, koja je nakon više sukoba razbijena u februaru 1946, a sam Vasić izvršio samoubistvo. Otpor ovih grupa potrajao je sve do 1949, a za to vreme u sukobima sa organima Ozne život je izgubilo još 71 lice. U pojedinim slučajevima stradale su i čitave porodice „odmetnika“, a ubistva nekih od njih izvršena su gotovo ritualno. Dragan Drašković na primeru Kraljeva ukazuje i na problem broja žrtava i njihovih identiteta, kako 1941, tako i 1944. godine. U svojim ranijim radovima, pa i u ovom, Drašković je pokazao spremnost da pitanje žrtava sagleda hladnokrvno i da im na taj način istinski oda počast: on ih ne analizira kroz hladnu (i često nepouzdanu) statistiku i procene, već iza svih njegovih brojeva stoje konkretna imena i sudbine.

Drašković je u ovoj knjizi izvršio i reviziju baze podataka Državne komisije za tajne grobnice ubijenih posle 12. septembra 1944. za kraljevački kraj; brisanjem dupliranih i dodavanjem novih imena, došao je do brojke od 335 imena. Valja napomenuti da to nije konačan broj, ali i da je to za 22,4% više upisanih u odnosu na bazu Državne komisije, što je dodatni pokazatelj da popisivanje žrtava revolucionarnog terora u Srbiji još nije okončano i da ga u skladu sa mogućnostima treba nastaviti i u budućnosti.

O pedantnosti istraživanja govori i spisak izvora, iz kog se vidi da je autor istraživao u sedam arhiva, obavio 15-ak vrlo značajnih intervjua koji dopunjavaju beline nastale nedostatkom relevantne građe, iskoristio lokalnu štampu i proučio bogatu literaturu. I u ovoj knjizi, kao i u njegovim ranijim radovima, prepoznata je tendencija autora da čitav materijal obogati brojnim ilustracijama, fotografijama i dokumentima, koji značajno doprinose razumevanju ambijenta o kom piše. Na taj način, nakon višegodišnjeg istraživanja, on je uspeo da sine ira et studio prikaže jedan vrlo dramatičan period u istoriji Kraljeva, čiji značaj uveliko prevazilazi lokalne okvire. Ostaje nada da će Dragan Drašković u narednom periodu, na način na koji je prikazao 1941. i 1944, prikazati i druge ratne godine Kraljeva i da ćemo tako dobiti zaokruženu ratnu sliku ovog grada.

Nemanja Dević